

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 328

Taksonomia 23

**Klasyfikacja i analiza danych –
teoria i zastosowania**

Redaktorzy naukowci

Krzysztof Jajuga, Marek Walesiak

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2014

Redaktor Wydawnictwa: Barbara Majewska

Redaktor techniczny: Barbara Łopusiewicz

Korektor: Barbara Cibis

Łamanie: Beata Mazur

Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja jest dostępna w Internecie na stronach:

www.ibuk.pl, www.ebscohost.com,

w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej www.dbc.wroc.pl,

The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com,

a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon

http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa

www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Tytuł dofinansowany ze środków Narodowego Banku Polskiego
oraz ze środków Sekcji Klasyfikacji i Analizy Danych PTS

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie
wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2014

ISSN 1899-3192 (Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu)

ISSN 1505-9332 (Taksonomia)

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk: Drukarnia TOTEM

Spis treści

Wstęp	11
Małgorzata Rószkiewicz , Wykorzystanie metaanalizy w budowaniu modelu pomiarowego w przypadku braku niezmienniczości zasad pomiaru na przykładzie pomiaru zadowolenia z życia.....	13
Elżbieta Sobczak , Harmonijność inteligentnego rozwoju regionów Unii Europejskiej	21
Ewa Roszkowska, Renata Karwowska , Analiza porównawcza województw Polski ze względu na poziom zrównoważonego rozwoju w roku 2010.....	30
Tadeusz Kufel, Magdalena Osińska, Marcin Błażejowski, Paweł Kufel , Analiza porównawcza wybranych filtrów w analizie synchronizacji cyklu koniunkturalnego.....	41
Marcin Salamaga , Próba konstrukcji tablic „wymierania scenicznego” spektakli operowych na przykładzie Metropolitan Opera.....	51
Iwona Foryś , Wykorzystanie analizy dyskryminacyjnej do typowania rynków podobnych w procesie wyceny nieruchomości niemieszkalnych	59
Jerzy Korzeniewski , Selekcja zmiennych w klasyfikacji – propozycja algorytmu	69
Sabina Denkowska , Testowanie wielokrotne przy weryfikacji wieloczynnikowych modeli proporcjonalnego hazardu Coxa.....	76
Ewa Chodakowska , Teoria równań strukturalnych w klasyfikacji zmiennych jawnych i ukrytych według charakteru ich wzajemnych oddziaływań	85
Iwona Konarzewska , Model PCA dla rynku akcji – studium przypadku	94
Katarzyna Wójcik, Janusz Tuchowski , Dobór optymalnego zestawu słów istotnych w opiniach konsumentów na potrzeby ich automatycznej analizy	106
Aleksandra Łuczak , Zastosowanie metody AHP-LP do oceny ważności determinant rozwoju społeczno-gospodarczego w jednostkach administracyjnych	116
Aleksandra Witkowska, Marek Witkowski , Klasyfikacja pozycyjna banków spółdzielczych według stanu ich kondycji finansowej w ujęciu dynamicznym	126
Adam Depta , Zastosowanie analizy korespondencji do oceny jakości życia ludności na podstawie kwestionariusza SF-36v2	135
Marek Lubicz, Maciej Zięba, Konrad Pawelczyk, Adam Rzechonek, Marek Marciniak, Jerzy Kołodziej , Indukcja reguł dla danych niekompletnych i niezbalansowanych: modele klasyfikatorów i próba ich zastosowania do predykcji ryzyka operacyjnego w torakochirurgii	146

Małgorzata Misztal , Wybrane metody oceny jakości klasyfikatorów – przegląd i przykłady zastosowań.....	156
Anna M. Olszewska , Wykorzystanie wybranych metod taksonomicznych do oceny potencjału innowacyjnego województw	167
Iwona Bąk , Porównanie jakości grupowań powiatów województwa zachodniopomorskiego pod względem atrakcyjności turystycznej.....	177
Agnieszka Kozera, Joanna Stanisławska, Romana Głowicka-Wołoszyn , Segmentacja gospodarstw domowych według wydatków na turystykę zorganizowaną.....	186
Agnieszka Wałęga , Podejście syntetyczne w analizie spójności ekonomicznej gospodarstw domowych.....	196
Joanna Banaś, Małgorzata Machowska-Szewczyk, Bożena Mroczek , Zastosowanie analizy korespondencji do badania wpływu elektrowni wiatrowych na jakość życia ludności	205
Joanna Banaś, Krzysztof Małecki , Klasyfikacja punktów pomiarów ankietowych kierowców na granicy Szczecina z wykorzystaniem zmiennych symbolicznych.....	214
Aneta Becker , Wykorzystanie informacji granularnej w analizie wymagań rynku pracy.....	222
Katarzyna Cheba, Joanna Holub-Iwan , Wykorzystanie analizy korespondencji w segmentacji rynku usług medycznych.....	230
Adam Depta, Iwona Staniec , Identyfikacja czynników decydujących o jakości życia studentów łódzkich uczelni.....	238
Katarzyna Dębowska, Jarosław Kilon , Reguły asocjacyjne w analizie wyników badań metodą Delphi.....	247
Anna Domagała , O wykorzystaniu analizy głównych składowych w metodzie <i>Data Envelopment Analysis</i>	254
Alicja Grześkowiak , Analiza wykluczenia cyfrowego w Polsce w ujęciu indywidualnym i regionalnym.....	264
Anna M. Olszewska, Anna Gryko-Nikitin , Pomiar postrzegania jakości kształcenia uczelni wyższej na danych porządkowych z wykorzystaniem środowiska R.....	273
Karolina Paradysz , Hierarchiczna metoda grupowania powiatów jako podejście benchmarkowe w ocenie bezrobocia według BAEL-u w wybranych typach małych obszarów	282
Radosław Pietrzyk , Porównanie metod pomiaru efektywności zarządzania portfelami funduszy inwestycyjnych.....	290
Agnieszka Przedborska, Małgorzata Misztal , Wybrane metody statystyki wielowymiarowej w ocenie skuteczności terapeutycznej głębokiej stymulacji elektromagnetycznej u pacjentów z chorobą zwyrodnieniową stawów.....	299

Wojciech Roszka, Marcin Szymkowiak , Podejście kalibracyjne w statystycznej integracji danych	308
Iwona Skrodzka , Zastosowanie wybranych metod klasyfikacji do analizy kapitału ludzkiego krajów Unii Europejskiej	316
Agnieszka Stanimir , Wielowymiarowa analiza czynników sprzyjających włączeniu społecznemu	326
Dorota Strózik, Tomasz Strózik , Przestrzenne zróżnicowanie poziomu życia w województwie wielkopolskim.....	334
Izabela Szamrej-Baran , Identyfikacja przyczyn ubóstwa energetycznego w Polsce przy wykorzystaniu modelowania miękkiego.....	343
Janusz Tuchowski, Katarzyna Wójcik , Klasyfikacja obiektów w systemie Krajowych Ram Kwalifikacji opisanych za pomocą ontologii	353
Aleksandra Matuszewska-Janica , Grupowanie krajów Unii Europejskiej ze względu na poziom feminizacji sektorów gospodarczych	361
Monika Rozkrut, Dominik Rozkrut , Identyfikacja strategii innowacyjnych przedsiębiorstw usługowych w Polsce	369

Summaries

Małgorzata Rószkiewicz , The use of meta-analysis in building the measurement model in case of the absence of measurement invariance on the example of measuring of life satisfaction.....	20
Elżbieta Sobczak , Harmonious smart growth of European Union regions.....	29
Ewa Roszkowska, Renata Karwowska , The comparative analysis of Polish voivodeships with respect to sustainable development in 2010.....	40
Tadeusz Kufel, Magdalena Osińska, Marcin Błażejowski, Paweł Kufel , Comparative analysis of chosen filters in business cycles analysis	50
Marcin Salamaga , The attempt of construction of the life tables for opera works on the example of the Metropolitan Opera	58
Iwona Foryś , Using discriminant analysis to select similar markets in non-residential property valuation process.....	68
Jerzy Korzeniewski , Variable selection in classification – algorithm proposal	75
Sabina Denkowska , Multiple testing in the verification process of multifactorial Cox proportional hazards models	84
Ewa Chodakowska , The theory of structural equations modelling in the classification of observed variables and latent constructs according to the character of their relationship.....	93
Iwona Konarzewska , Modelling stock market by PCA factor model – case study	105

Katarzyna Wójcik, Janusz Tuchowski , Selection of the optimal set of relevant words in consumers opinions in the context of the opinion mining ..	115
Aleksandra Łuczak , Application of AHP-LP to the evaluation of importance of determinants of socio-economic development in the administrative units	125
Aleksandra Witkowska, Marek Witkowski , A dynamic approach to the ranking of cooperative banks by their financial condition	134
Adam Depta , Application of correspondence analysis for the measurement of quality of life – questionnaire SF-36v2 based research	145
Marek Lubicz, Maciej Zięba, Konrad Pawelczyk, Adam Rzechonek, Marek Marciniak, Jerzy Kołodziej , Classification rules extraction for missing and imbalance data: models of classifiers and initial results in the rules-based thoracic surgery risk prediction.....	155
Małgorzata Misztal , Selected methods for assessing the performance of classifiers – an overview and examples of applications.....	166
Anna M. Olszewska , The application of selected quantitative methods to the evaluation of voivodeship innovation level potential.....	176
Iwona Bąk , The comparison of the quality of groupings of poviats of West Pomeranian Voivodeship in terms of tourism attractiveness	185
Agnieszka Kozera, Joanna Stanisławska, Romana Głowicka-Wołoszyn , Household segmentation with respect to the expenditure on organized tourism.....	195
Agnieszka Wałęga , Synthetic approach in the analysis of economic coherence of households	204
Joanna Banaś, Małgorzata Machowska-Szewczyk, Bożena Mroczek , Using the correspondence analysis to examine the impact of wind turbines on the quality of life.....	213
Joanna Banaś, Krzysztof Małecki , Classification of measurement survey points of drivers on the boundary of Szczecin using symbolic variables...	221
Aneta Becker , The use granular information in the analysis of the requirements of the labor market.....	229
Katarzyna Cheba, Joanna Hołub-Iwan , The application of the correspondence analysis of patients segmentation on the medical service market	237
Adam Depta, Iwona Staniec , Identification of the factors that determine the quality of students life at universities in Lodz.....	246
Katarzyna Dębkowska, Jarosław Kilon , Association rules in the analysis of research results the Delphi method	253
Anna Domagała , About using Principal Component Analysis in Data Envelopment Analysis	263
Alicja Grześkowiak , Analysis of the digital divide in Poland at the individual and regional level	272

Anna M. Olszewska, Anna Gryko-Nikitin , Assessment of perception of quality of teaching at an institution of higher learning based on the ordinal data with the utilization of R environment.....	281
Karolina Paradysz , The hierarchical method of grouping poviats as a benchmark approach in the assessment of unemployment by BAEL in selected types of small areas	289
Radosław Pietrzyk , Comparison of methods of measuring the performance of investment funds portfolios.....	298
Agnieszka Przedborska, Małgorzata Misztal , Selected multivariate statistical analysis methods in the evaluation of efficacy of deep electromagnetic stimulation in patients with degenerative joint disease	307
Wojciech Roszka, Marcin Szymkowiak , A calibration approach in statistical data integration	315
Iwona Skrodzka , Application of some methods of classification to the analysis of human capital in the European Union.....	325
Agnieszka Stanimir , Multivariate analysis of social inclusion factors.....	333
Dorota Strózik, Tomasz Strózik , Spatial differentiation of the standard of living in Great Poland Voivodeship	342
Izabela Szamrej-Baran , Identification of fuel poverty causes in Poland using soft modelling	352
Janusz Tuchowski, Katarzyna Wójcik , Classification of objects in the National Classification Framework described by the ontology.....	360
Aleksandra Matuszewska-Janica , Clustering of European Union states taking into consideration the levels of feminization of economic sectors..	368
Monika Rozkrut, Dominik Rozkrut , Identification of service sector innovation strategies in Poland.....	379

Iwona Konarzewska

Uniwersytet Łódzki

MODEL PCA DLA RYNKU AKCJI – STUDIUM PRZYPADKU

Streszczenie: W pracy podjęty został temat konstrukcji modeli statystycznych czynnikowych, wykorzystujących analizę głównych składowych (PCA) macierzy kowariancji lub korelacji stóp zwrotu z akcji za pomocą ograniczonej liczby ortogonalnych czynników ryzyka. Przedstawiono założenia teoretyczne modelowania oraz wybrane wyniki badania empirycznego przeprowadzonego dla rynku średnich i dużych spółek na GPW w Warszawie, obserwowanego w latach 2009-2013. Wskazano na możliwości wykorzystania modeli PCA do klasyfikacji spółek ze względu na wrażliwość stóp zwrotu na główne czynniki ryzyka oraz do dekompozycji ryzyka rynkowego portfeli inwestycyjnych.

Słowa kluczowe: analiza głównych składowych, statystyczne modele czynnikowe, ryzyko rynkowe portfeli akcji.

1. Wprowadzenie – statystyczny model PCA dla stóp zwrotu z akcji

Podstawy analizy głównych składowych (PCA – *Principal Component Analysis*) zawarte są w pracach [Pearson 1901] oraz [Hotteling 1933]. W pracy [Jolliffe 2002] podjęto próbę całościowego opisu problemu poszukiwania składowych głównych, ich własności statystycznych, powiązań z analizą czynnikową i innymi metodami statystyki wielowymiarowej i analizy regresji. Alexander [2008] wiele miejsca poświęca metodzie PCA stosowanej w powiązaniu z modelami czynnikowymi (*factor models*) do badania ryzyka inwestycji finansowych.

Celem niniejszej pracy jest pokazanie zastosowania analizy głównych składowych do analizy ryzyka inwestycji na polskim rynku kapitałowym. Zadaniem analizowanej tu wersji modelu PCA – statystycznego modelu PCA, jest przybliżenie stóp zwrotu z akcji dla wybranego segmentu rynku kapitałowego za pomocą ograniczonej liczby czynników, utożsamianych z głównymi składowymi macierzy kowariancji bądź korelacji stóp zwrotu. Wykorzystanie metody prowadzi do konstrukcji specyficznych modeli czynnikowych, opisujących stopy zwrotu z akcji spółek analizowanego segmentu rynku, w których czynnikami ryzyka (utożsamianego tu ze zmiennością i mierzonym za pomocą wariancji) stają się główne składowe macierzy kowariancji lub korelacji stóp zwrotu.

W pracy przyjęto następujące oznaczenia:

$\mathbf{R} = [R_{jt}]$, $t = 1, \dots, T$, $j = 1, \dots, N$, $T \geq N$ – macierz T-elementowych prób szeregów czasowych stóp zwrotu z akcji N spółek,

\bar{R}_j – średnia z próby dla j-tego szeregu, $j = 1, \dots, N$,

$\mathbf{R}_c = [R_{jt}^c]$ – macierz $T \times N$ scentrowanych stóp zwrotu, $R_{jt}^c = R_{jt} - \bar{R}_j$,

$\hat{\Sigma} = \frac{1}{T} \mathbf{R}_c^T \mathbf{R}_c = [\hat{\sigma}_{ij}]$, $\hat{\sigma}_{ij} = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T (R_{it} - \bar{R}_i)(R_{jt} - \bar{R}_j)$, $i, j = 1, \dots, N$ – macierz kowariancji z próby¹.

Dekompozycję macierzy kowariancji stóp zwrotu według wartości własnych przedstawia wzór (1):

$$\hat{\Sigma} = \mathbf{V} \mathbf{\Lambda} \mathbf{V}^T, \quad (1)$$

gdzie: $\mathbf{\Lambda} = \text{diag}(\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_N)$ – macierz diagonalna z wartościami własnymi macierzy $\hat{\Sigma}$ na głównej przekątnej; $\lambda_1 \geq \lambda_2 \geq \dots \geq \lambda_N$,

$\mathbf{V} = [\mathbf{v}_1, \dots, \mathbf{v}_N]$ – macierz znormalizowanych wektorów własnych związanych z $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_N$; $\mathbf{V}^T \mathbf{V} = \mathbf{V} \mathbf{V}^T = \mathbf{I}_N$.

Macierz \mathbf{Y} o wymiarach $T \times N$ składowych głównych macierzy kowariancji zdefiniowana jest wzorem (2):

$$\mathbf{\Lambda} = \frac{1}{T} \mathbf{V}^T (\mathbf{R}_c)^T \mathbf{R}_c \mathbf{V} = \mathbf{Y}^T \mathbf{Y} \Rightarrow \mathbf{Y} = \frac{1}{\sqrt{T}} \mathbf{R}_c \mathbf{V}. \quad (2)$$

Konstruując model, należy dokonać wyboru liczby $K \leq N$ głównych składowych – czynników ryzyka. W tym celu można zastosować następujące, przykładowe, kryteria: procent objaśnienia wariancji, pominięcie składowych związanych z wartościami własnymi mniejszymi od średniej wartości własnej, wykorzystać tzw. wykres osypiska (zwany też wykresem piargowym), zastosować statystyczne testy istotności i inne [por. Gatnar, Walesiak 2004, s. 208-211; Krzyśko 2009, s. 241-243]. Gdy podstawą konstrukcji modelu jest macierz korelacji stóp zwrotu, można wykorzystać także propozycję sformułowaną w oparciu o teorię macierzy losowych w pracy [Plerou i in. 2002] dla nieskorelowanych szeregów standaryzowanych stóp zwrotu o rozkładzie normalnym przy $N \rightarrow \infty$ oraz $T \rightarrow \infty$ wartości własne macierzy korelacji zawierają się w przedziale $[\lambda_{\min}, \lambda_{\max}]$, gdzie

$$\lambda_{\min} = 1 + \frac{N}{T} - 2\sqrt{\frac{N}{T}} \quad \text{oraz} \quad \lambda_{\max} = 1 + \frac{N}{T} + 2\sqrt{\frac{N}{T}}.$$

¹ W przypadku wykorzystywania do analiz macierzy korelacji zamiast centrowania stosujemy operację standaryzacji.

Model PCA dla K składowych głównych można zapisać następująco:

$$R_{jt} = \alpha_j + \sum_{i=1}^K \beta_{ij} Y_{it} + \varepsilon_{jt}, \quad j = 1, \dots, N, t = 1, \dots, T, \quad (3)$$

gdzie ε_{jt} oznacza zaburzenie losowe, o którym przyjmujemy standardowe założenia jak w liniowym modelu ekonometrycznym. Parametry modelu można oszacować za pomocą metody najmniejszych kwadratów, uzyskując przybliżenie

$$\hat{R}_{jt} = \hat{\alpha}_j + \sum_{i=1}^K \hat{\beta}_{ij} Y_{it}, \quad j = 1, \dots, N, t = 1, \dots, T. \quad (4)$$

Wartość oczekiwana j -tej stopy zwrotu wynosi $E(\hat{R}_j) = \alpha_j$ ².

Ocena macierzy systematycznych kowariancji stóp zwrotu wyraża się wzorem:

$$\tilde{\Sigma} = \mathbf{B}^T \mathbf{\Omega} \mathbf{B}, \quad (5)$$

gdzie: $\mathbf{B} = [\hat{\beta}_{ij}]$ macierz $K \times N$ ocen parametrów β dla N spółek i K czynników,

$\mathbf{\Omega} = \text{diag}(\lambda_1, \dots, \lambda_K)$ $K \times K$ macierz kowariancji czynników ryzyka.

Cechą charakterystyczną modeli czynnikowych tworzonych przy udziale analizy głównych składowych jest ortogonalność czynników ryzyka. Modele te mogą służyć zarówno do celów opisowych, jak i do szacowania zmienności wspólnej i specyficznej stóp zwrotu dla spółek wybranego segmentu rynku. Mogą być stosowane do wyceny spółek indywidualnych i portfeli inwestycyjnych. Niedogodnością jest trudność interpretacji wyodrębnionych czynników ryzyka w kategoriach ekonomicznych. W literaturze spotyka się próby wyodrębniania segmentów spółek związanych z tak konstruowanymi czynnikami ryzyka³.

Przed przystąpieniem do etapu modelowania należy zdecydować, czy analizie poddajemy próbkową macierz kowariancji, czy też korelacji stóp zwrotu. Wyniki analiz przeprowadzanych przy zastosowaniu macierzy kowariancji i korelacji różnią się istotnie⁴. Argumentem za stosowaniem macierzy korelacji jest wrażliwość głównych składowych macierzy kowariancji na sposób pomiaru analizowanych zmiennych. Jolliffe [2002, s. 22, 42] podkreśla, że gdy występują istotne różnice w wariancjach badanych zmiennych, to te o największej wariancji wywierają dominujący wpływ na wartości pierwszych głównych składowych. Stosowanie PCA w przypadku macierzy kowariancji jest zasadne, gdy dokonuje się pomiaru zmien-

² Wartość oczekiwana każdej z głównych składowych, zarówno w przypadku macierzy kowariancji, jak i korelacji, na mocy definicji wynosi zero.

³ Na przykład w pracy [Plerou i in. 2002] znajdujemy raport z badania przeprowadzonego dla spółek rynku NASDAQ, a w pracy [Alexander 2008, s. 82-84] – wyniki przykładowego badania wybranych spółek indeksu DJIA.

⁴ W pracy [Konarzewska 2012, s. 71] pokazano, jak wygląda zależność pomiędzy wartościami własnymi macierzy korelacji i kowariancji.

nych w tych samych jednostkach, ale nawet wówczas często stosuje się analizę opartą na macierzy korelacji⁵. Badanie przeprowadzono w oparciu o PCA dla macierzy kowariancji i korelacji.

Następny pojawiający się problem to wybór sposobu szacowania elementów macierzy kowariancji czy też korelacji. Dane wykorzystywane w badaniu to szeregi czasowe stóp zwrotu. Wnikliwe studium modeli w zastosowaniu do analizy polskiego rynku finansowego, ze szczególnym naciskiem na modelowanie zmienności, zawiera praca [Doman, Doman 2004]. Właściwymi narzędziami dla modelowania zmienności, tj. niepewności co do przyszłych zmian ceny instrumentu finansowego, są rozkłady i momenty warunkowe⁶. W niniejszej pracy w celu przedstawienia zastosowania modelu PCA jedynie oszacowano elementy macierzy kowariancji i korelacji na podstawie danych dziennych i tygodniowych z okresu I 2009 – VII 2013 (odpowiednio 1149 oraz 238 obserwacji). Wykonano także, aby sprawdzić stabilność uzyskanych oszacowań, obliczenia dla okresu I 2009 – XII 2012 oraz VIII 2009 – VII 2013. Wyniki szacunków dla macierzy kowariancji były zbliżone, również elementy odpowiednich wektorów własnych nie różniły się istotnie.

2. Wybrane wyniki analizy składowych głównych dla rynku akcji dużych i średnich spółek na GPW w Warszawie w okresie I 2009 – VII 2013

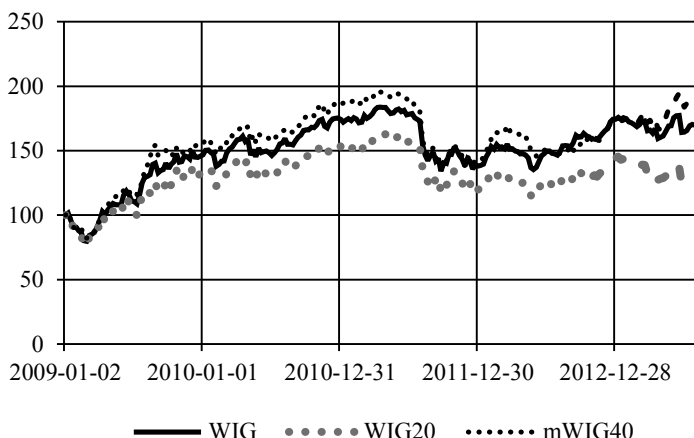
Zachowanie się rynku akcji średnich i dużych spółek w Polsce w latach 2009-2013 ilustrują indeksy dynamiki dla mWIG40, WIG20 oraz indeksu całego rynku akcji – WIG, prezentowane na rys. 1⁷. W ostatnim okresie próby widać wyraźnie silny pozytywny wpływ średnich spółek na kondycję całego rynku. Badaniu poddano stopy zwrotu 50 spółek – w dniu 6.09.2013 r. ich udział w kapitalizacji całego rynku wynosił ponad 75%.

Badanie przeprowadzono na podstawie danych dziennych i tygodniowych. W niniejszej pracy przedstawiono tylko niektóre, wybrane wyniki. Na rys. 2 zaprezentowane są wykresy „osypiska” wartości własnych uzyskane na podstawie danych tygodniowych: a) dla macierzy kowariancji i b) dla macierzy korelacji. Kształty uzyskane dla danych dziennych były bardzo podobne. Osypisko w przy-

⁵ M. Krzyśko [2009, s. 238-239] opowiada się za stosowaniem PCA do macierzy kowariancji, wskazując na niejednoznaczność wyników analizy składowych głównych dla macierzy korelacji – „...zależą jedynie od ilorazów współczynników korelacji, a nie od ich rzeczywistych wartości...”.

⁶ M. Doman i R. Doman [2004, s. 173] zwrócili uwagę na sprzeczność występującą przy próbie prognozowania zmienności na podstawie informacji historycznych i ruchomego „okna” obserwacji, przy założeniu, że stopy zwrotu są niezależne w czasie i o jednakowym rozkładzie i jednocześnie, że poziom zmienności nie jest stały w czasie.

⁷ W celu ilustracji dynamiki przyjęto, że wartości indeksów mWIG40, WIG20 i WIG 2.01.2009 są równe 100.

Rys. 1. Indeksy dynamiki dla mWIG40, WIG20 i WIG w latach 2009-2013

Źródło: obliczenia własne.

padku macierzy korelacji jest bardziej strome. Szeregi danych tygodniowych wykazują silniejszą współzależność mierzoną za pomocą stopnia uwarunkowania⁸ niż szeregi danych dziennych: dla macierzy kowariancji wyniósł on 164,72, natomiast dla macierzy korelacji 99,72. Odpowiednio dla danych dziennych otrzymano wartości 71,45 oraz 50,13. Liczba składowych głównych objaśniających co najmniej 60% wariancji całkowitej wynosiła dla danych tygodniowych w przypadku macierzy kowariancji 10, w przypadku macierzy korelacji 13. W przypadku danych dziennych uzyskano wynik 11 dla macierzy kowariancji oraz 17 dla macierzy korelacji.

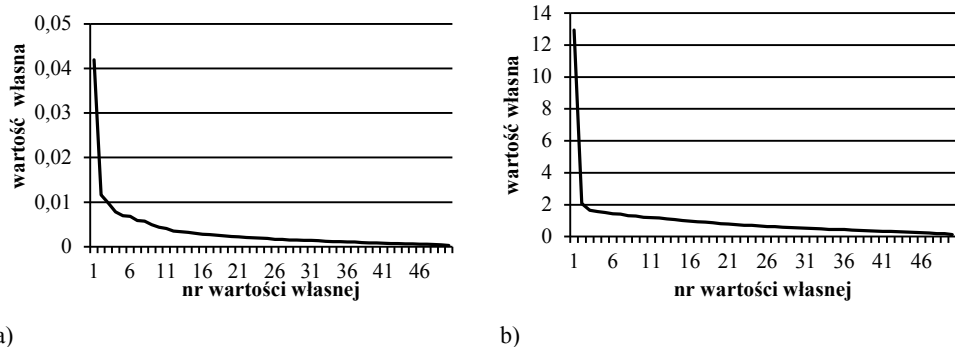
Wartości własne macierzy korelacji porównano z wartościami progowymi ustalonymi dla losowych macierzy korelacji. Progi te wynosiły:

- dane tygodniowe (0,2934; 2,1268) – zaobserwowano tylko 1 wartość własną powyżej górnego progu oraz 7 poniżej dolnego progu,
- dane dzienne (0,6263; 1,4607) – zaobserwowano 2 wartości powyżej górnego progu oraz 15 poniżej.

Analizie poddano także elementy wektorów własnych. Do określenia ilości istotnych składowych wektora własnego zaproponowano [za: Plerou i in. 2002] wykorzystanie miernika IPR (*Inverse Participation Ratio*), stosowanego w teorii lokalizacji:

$$IPR(k) = \sum_{j=1}^N [v_{jk}]^4 \quad k - \text{numer wartości własnej.} \quad (6)$$

⁸ Stopień uwarunkowania macierzy kwadratowej symetrycznej obliczany jest jako iloraz największej do najmniejszej wartości własnej.

Rys. 2. Wykres „osypiska” dla a) danych tygodniowych i macierzy kowariancji stóp zwrotu; b) danych tygodniowych i macierzy korelacji stóp zwrotu

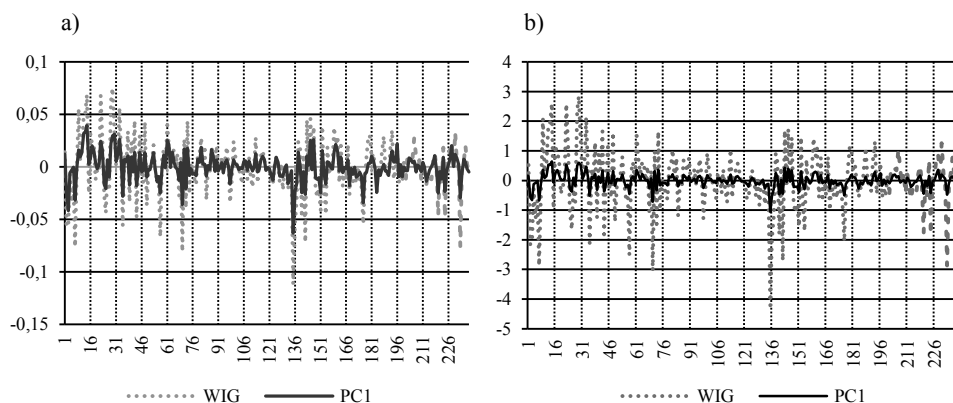
Źródło: obliczenia własne.

Miernik IPR można interpretować jako odwrotność liczby istotnych składowych wektora własnego. Największej wartości własnej odpowiada największa liczba istotnych elementów wektora własnego – w przypadku danych tygodniowych, o silniejszej współzależności, wartość $1/IPR$ wynosiła 39, dla danych dziennych – ok. 37. Zaobserwowano, że wraz ze spadkiem wartości własnych przekraczających λ_{\max} zmniejsza się liczba istotnych elementów wektorów własnych. Dotyczy to także wartości własnych mniejszych od λ_{\min} . W tym przypadku „istotne” elementy wektorów własnych identyfikują przybliżone liniowe związki między szeregami stóp zwrotu.

Wykresy na rys. 3 przedstawiają pierwsze składowe główne dla danych tygodniowych na tle stóp zwrotu z indeksu rynku WIG – scentrowanych w przypadku dekompozycji macierzy kowariancji i zestandaryzowanych w przypadku macierzy korelacji stóp zwrotu. Pierwsza główna składowa macierzy kowariancji wyraźnie lepiej charakteryzuje ryzyko inwestowania niż w pierwsza główna składowa macierzy korelacji.

Analiza elementów wektorów własnych macierzy kowariancji, oszacowanej na podstawie danych tygodniowych związanych z trzema największymi wartościami własnymi, wskazała na kilka ciekawych obserwacji. Wartości elementów 1. wektora własnego wskazują, że na zmienność rynkowych stóp zwrotu silny wpływ wywiera cały sektor finansowy i przemysłowy (z wyjątkiem części spółek przemysłu elektromaszynowego i metalowego). Wpływ sektora handlowego na pierwszą składową główną jest niewielki. 1. wartości własnej odpowiada 25% zmienności całkowitej. Największe dodatnie elementy 2. wektora własnego odpowiadają spółce OIL sektora przemysłu paliwowego oraz MDS – spółce sektora finansowego. Stosunkowo duże co do modułu elementy obserwujemy dla spółek sektora bankowego. Zmienność związaną z 3. wartością własną można przypisać przede wszystkim spółkom: MDS (finanse), CDR (informatyka), BRS (przemysł metalowy).

Elementy wektora własnego związanego z najmniejszą wartością własną macierzy kowariancji pokazują silny związek o charakterze liniowym stóp zwrotu z akcji PKO oraz PEO.

Rys. 3. Pierwsza składowa główna, dane tygodniowe:

- a) dla macierzy kowariancji wraz ze scentrowaną stopą zwrotu z WIG,
 b) dla macierzy korelacji wraz ze standaryzowaną stopą zwrotu z WIG

Źródło: obliczenia własne.

W modelu PCA wykorzystano, po analizie, 10 głównych składowych – dotyczy to zarówno danych tygodniowych, jak i dziennych oraz macierzy kowariancji i korelacji. W przypadku dekompozycji macierzy kowariancji oceny parametrów modeli regresji są równe odpowiednim elementom wektorów własnych przemnożonym przez pierwiastek z liczby obserwacji. Wyraz wolny każdego z modeli to odpowiednia średnia stopa zwrotu. W przypadku korzystania z dekompozycji macierzy korelacji nie ma tak bezpośredniej zależności. Wyniki analizy regresji ilustrują zawarte w tabeli 1 oraz 2 uzyskane wartości współczynników determinacji (reprezentujących udział zmienności objaśnionej przez 10 wyróżnionych czynników ryzyka) oraz średnie błędy szacunku (charakteryzujące zmienność nieobjaśnioną). Zaobserwowano, że w przypadku korzystania z dekompozycji macierzy kowariancji modele dla stóp zwrotu z akcji średnich spółek (składowych indeksu mWIG40) o relatywnie wysokiej zmienności charakteryzuje wysoki poziom objaśnienia. Znacznie niższe współczynniki determinacji uzyskano, gdy dekompozycji poddano macierz korelacji. We wszystkich modelach konstruowanych dla dużych spółek, składowych indeksu WIG20, uzyskano wyższy stopień objaśnienia zmienności stóp zwrotu, wykorzystując dekompozycję macierzy korelacji.

W przypadku konstrukcji modelu PCA do opisu stopy zwrotu z akcji z wykorzystaniem dekompozycji według wartości własnych macierzy korelacji można sformułować wniosek o dodatniej liniowej zależności między średnim błędem szacunku (miernikiem zmienności specyficznej) a odchyleniem standardowym stopy

zwrotu. W przypadku korzystania z dekompozycji macierzy kowariancji takiego związku nie obserwuje się.

Tabela 1. Wybrane charakterystyki stóp zwrotu z akcji średnich spółek oraz wyniki modelowania PCA

Spółka	Średnia stopa zwrotu	Odchylenie standardowe	Model PCA			
			dla macierzy kowariancji		dla macierzy korelacji	
			R ²	S _e	R ²	S _e
AGO	-0,0009	0,0565	0,4227	0,044	0,4792	0,0418
ALC	-0,0011	0,0403	0,2061	0,0368	0,5417	0,0279
APT	0,0062	0,0380	0,2862	0,0329	0,4831	0,0208
AST	0,0102	0,0685	0,7772	0,0331	0,5090	0,0491
ATT	0,0115	0,0549	0,4705	0,0409	0,6708	0,0323
BDX	0,0055	0,0442	0,2833	0,0383	0,3580	0,0363
BRS	0,0117	0,0887	0,9581	0,0186	0,4880	0,0650
CAR	0,0083	0,0516	0,3414	0,0429	0,4826	0,0380
CCC	0,0051	0,0402	0,2004	0,0368	0,5637	0,0272
CCI	0,0037	0,0434	0,2133	0,0394	0,4829	0,0319
CDR	0,0122	0,0767	0,8162	0,0337	0,4506	0,0582
CIE	0,0029	0,0625	0,4424	0,0477	0,4891	0,0457
CPS	0,0030	0,0385	0,2243	0,0347	0,4934	0,0281
CRM	0,0127	0,0822	0,9565	0,0176	0,5085	0,0590
EAT	0,0036	0,045	0,3223	0,0379	0,4509	0,0341
ECH	0,0061	0,0512	0,4101	0,0403	0,4840	0,0377
EMP	0,0053	0,0432	0,124	0,0414	0,3429	0,0358
ENA	0,0012	0,0397	0,1649	0,0371	0,5238	0,0280
GNB	0,0036	0,0585	0,5347	0,0409	0,5693	0,0393
GTN	0,0034	0,0614	0,6344	0,038	0,6372	0,0379
HWE	0,0056	0,0731	0,6401	0,0449	0,4960	0,0531
IDM	-0,0055	0,0816	0,8212	0,0353	0,5558	0,0557
ING	0,0046	0,0442	0,5009	0,0319	0,6087	0,0283
ITG	0,0138	0,0547	0,2535	0,0484	0,4079	0,0431
KPX	0,0017	0,0569	0,3061	0,0485	0,3678	0,0463
KTY	0,0052	0,0387	0,3081	0,0329	0,5339	0,0270
LPP	0,0086	0,0372	0,1784	0,0346	0,5597	0,0253
MDS	0,0007	0,1005	0,9682	0,0183	0,5067	0,0722
MIL	0,0055	0,0614	0,6398	0,0377	0,6184	0,0388
NET	0,0034	0,0399	0,1926	0,0367	0,6354	0,0247
OIL	-0,0130	0,1114	0,9939	0,0089	0,2769	0,0970
ORB	0,0016	0,047	0,2974	0,0403	0,5348	0,0328
PXM	-0,0081	0,0800	0,9510	0,0181	0,6236	0,0502
RSE	-0,0013	0,0834	0,9367	0,0215	0,5852	0,0550
TVN	0,0014	0,0593	0,4474	0,0451	0,4743	0,0440

Źródło: obliczenia własne.

3. Uwagi o możliwościach wykorzystania statystycznego modelu PCA do przybliżania ryzyka portfeli akcji

Statystyczny model PCA z K czynnikami ryzyka może być wykorzystany do wyceny ryzyka dowolnego portfela inwestycyjnego. Jeżeli $\mathbf{X} = [x_1, \dots, x_N]$ oznacza wektor udziałów spółek w portfelu inwestycyjnym, to posługując się ocenami parametrów modeli PCA można uzyskać oceny odpowiednich parametrów charakteryzujących średnią stopę zwrotu z portfela oraz współczynniki wrażliwości względem czynników ryzyka:

$$\hat{\alpha}^{port} = \sum_{j=1}^N x_j \hat{\alpha}_j, \quad \hat{\beta}_i^{port} = \sum_{j=1}^N x_j \hat{\beta}_{ij}, \quad i = 1, \dots, K. \quad (7)$$

Tabela 2. Wybrane charakterystyki stóp zwrotu z akcji dużych spółek oraz wyniki modelowania PCA

Spółka	Średnia stopa zwrotu	Odchylenie standardowe	Model PCA			
			dla macierzy kowariancji		dla macierzy korelacji	
			R ²	S _e	R ²	S _e
ACP	0,0013	0,0379	0,3047	0,0324	0,493	0,0277
BHW	0,0047	0,0439	0,4253	0,0341	0,5183	0,0312
BRE	0,0051	0,0525	0,6506	0,0318	0,697	0,0296
BZW	0,0057	0,0419	0,4446	0,032	0,5647	0,0283
EUR	0,0092	0,0518	0,2183	0,0469	0,3694	0,0421
GTC	-0,0006	0,0587	0,5301	0,0412	0,5442	0,0406
KER	0,0077	0,0575	0,5317	0,0403	0,6205	0,0362
KGH	0,0098	0,0568	0,5288	0,0399	0,6414	0,0349
LTS	0,0062	0,0595	0,5336	0,0416	0,6090	0,0381
PEO	0,0027	0,0449	0,6150	0,0285	0,7097	0,0248
PGN	0,0032	0,0337	0,2841	0,0292	0,3784	0,0272
PKN	0,0034	0,0480	0,6163	0,0304	0,6672	0,0283
PKO	0,0020	0,0418	0,6005	0,0271	0,6827	0,0241
SNS	0,0124	0,0585	0,3995	0,0464	0,5163	0,0416
TPS	-0,0009	0,0438	0,1052	0,0424	0,6109	0,0280

Źródło: obliczenia własne.

Wariancję systematyczną portfela można wyrazić za pomocą wzoru (8):

$$\hat{\sigma}_{port}^2 = (\hat{\beta}^{port})^T \mathbf{\Omega} \hat{\beta}^{port}, \quad (8)$$

gdzie: $\hat{\beta}^{port} = [\beta_1^{port}, \dots, \beta_K^{port}]^T$, a macierz $\mathbf{\Omega}$ o wymiarach $K \times K$ jest diagonalną macierzą kowariancji K głównych składowych.

Ryzyko specyficzne portfela można przedstawić za pomocą wzoru (9):

$$SR_{port} = \left(\mathbf{X}^T \hat{\Sigma} \mathbf{X} - (\hat{\boldsymbol{\beta}}^{port})^T \boldsymbol{\Omega} \hat{\boldsymbol{\beta}}^{port} \right)^{1/2}. \quad (9)$$

Wyniki optymalizacji składu portfela analizowanych akcji średnich i dużych spółek przy kryterium minimalizacji wariancji portfela i nieujemności udziałów zawiera tabela 3.

Tabela 3. Skład portfela o minimalnej wariancji

Spółka	Udział (w %)	Spółka	Udział (w %)	Spółka	Udział (w %)	Spółka	Udział (w %)	Spółka	Udział (w %)
AGO	0	CDR	0	HWE	0	OIL	0	GTC	0
ALC	11,72	CIE	0	IDM	0	ORB	0	KER	0
APT	4,38	CPS	6,16	ING	0	PXM	0	KGH	0
AST	0	CRM	1,46	ITG	0	RSE	0	LTS	0
ATT	0,75	EAT	0,09	KPX	0	TVN	0	PEO	0
BDX	3,17	ECH	0	KTY	0	ACP	1,67	PGN	13,52
BRS	0	EMP	8,08	LPP	8,21	BHW	0	PKN	0
CAR	0	ENA	11,91	MDS	0	BRE	0	PKO	0
CCC	3,65	GNB	0	MIL	0	BZW	0	SNS	0
CCI	5,12	GTN	0	NET	3,05	EUR	2,35	TPS	14,71

Źródło: obliczenia własne.

W tabeli 4 prezentowane są wyniki analizy ryzyka związanego z dziesięcioma wyróżnionymi czynnikami ryzyka oraz ryzyka specyficznego tego portfela.

Tabela 4. Analiza ryzyka portfela o minimalnej wariancji

Miernik ryzyka	Ocena dla PCA macierzy kowariancji	Ocena dla PCA macierzy korelacji
Wariancja całkowita	0,000315	0,000315
Wariancja „wspólna”	0,000194	0,000252
Ryzyko specyficzne	1,10%	0,8%

Źródło: obliczenia własne.

Zauważono, że skład optymalnego portfela odpowiada spółkom, dla których poziom objaśnienia (udział wariancji objaśnionej za pomocą 10 „głównych” czynników ryzyka) był niewielki, rzędu 0,2. W przypadku PCA dla macierzy korelacji i 10 czynników ryzyka uzyskano wyższą ocenę zmienności wspólnej, a tym samym niższą ocenę ryzyka specyficznego portfela niż w przypadku wykorzystania macierzy kowariancji stóp zwrotu.

4. Podsumowanie

Wyniki modelowania uzyskane z wykorzystaniem dekompozycji macierzy kowariancji i korelacji różnią się, zwłaszcza w przypadku spółek o wysokiej zmienności stóp zwrotu. W przypadku korzystania z macierzy kowariancji „bety” dla czynników ryzyka oszacowane za pomocą m.n.k. są proporcjonalne do elementów odpowiednich wektorów własnych macierzy kowariancji. Nie jest tak, gdy analizujemy macierz korelacji. Na podstawie identyfikacji „istotnych” elementów wektorów własnych związanych z największymi wartościami własnymi można dokonać próby powiązania czynników ryzyka uzyskanych w wyniku analizy głównych składowych z konkretnymi spółkami.

Model PCA w przypadku silnie współzależnego rynku akcji pozwala na szacowanie ryzyka specyficznego portfeli inwestycyjnych przy wykorzystaniu niewielkiej liczby „głównych” czynników ryzyka, co ważne, ortogonalnych. Analizując parametry równań modelu PCA, można próbować klasyfikować spółki ze względu na wrażliwość stóp zwrotu na „główne” czynniki ryzyka oraz diagnozować, które z nich odgrywają największą rolę w „tworzeniu” ryzyka rynkowego.

Literatura

- Alexander C. (2008), *Market Risk Analysis*, vol. II: *Practical Financial Econometrics*, John Wiley & Sons, West Sussex.
- Doman M., Doman R. (2004), *Ekonometryczne modelowanie dynamiki polskiego rynku finansowego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- Gatnar E., Walesiak M. (2004), *Metody statystycznej analizy wielowymiarowej w badaniach marketingowych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. O. Langego we Wrocławiu, Wrocław.
- Hottelling H. (1933), *Analysis of a complex of statistical variables into principal components*, „J. Educ. Psychol.”, 24, s. 417-441, 498-520.
- Jolliffe I.T. (2002), *Principal Component Analysis*, 2nd ed., Springer, New York.
- Konarzewska I. (2012), *Niepewność i ryzyko rynkowe inwestycji w akcje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Krzyśko M. (2009), *Podstawy wielowymiarowego wnioskowania statystycznego*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań
- Pearson K. (1901), *On lines and planes of closest fit to systems of points in space*, „Phil. Mag.” (6) 2, s. 559-572.
- Plerou V., Gopikrishnan P., Rosenow B., Amaral L.A.N., Guhr T., Stanley H.E. (2002), *Random matrix approach to cross correlations in financial data*, „Physical Review”, vol. 65, s. 1-18.

MODELLING STOCK MARKET BY PCA FACTOR MODEL – CASE STUDY

Summary: The paper discusses the problem of developing statistical factor models describing returns on stocks. PCA model utilizes limited number of orthogonal risk factors being identified as principal components of covariance or correlation matrix. The article presents theoretical assumptions of modelling and chosen results of the empirical study conducted for 50 large and medium-size firms on the Stock Exchange in Warsaw for the period 2009-2013. The model can be applied to the classification of firms taking into account returns sensitivity with respect to risk factors as well as in performing the decomposition of investment portfolio market risk.

Keywords: principal component analysis PCA, statistical factor models, portfolio market risk.